

Fıkhî Açıdan Arazi Kiralama Akitlerinde Bedel Tartışmaları: Urûz ve Mahsûl Karşılığı Kiralama Örneği

Rent Disputes in Agricultural Land Lease Contracts: A Jurisprudential Analysis of Leasing in Return for Commodities ('Urûḍ) and Harvest (Maḥşûl)

Mübarek ÖLMEZ¹, Amer ALDERSHEWİ²

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye.

PhD Student, Istanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Islamic Law Division, Istanbul, Türkiye.

² Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ağrı, Türkiye.

Assist. Prof., Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Islamic Sciences, Ağrı, Türkiye.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf / Citation: Ölmez, Mübarek – Aldershewi, Amer. "Fıkhî Açıdan Arazi Kiralama Akitlerinde Bedel Tartışmaları: Urûz ve Mahsûl Karşılığı Kiralama Örneği". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Aralık 2025), 347-366. <https://doi.org/10.34085/buifd.1767134>

E-posta adresi:
molmez@agri.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9533-2750

E-posta adresi:
alder@agri.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5126-5744

ÖZ

Geliş Tarihi
16.08.2025

Kabul Tarihi
24.11.2025

Yayın Tarihi
25.12.2025

Anahtar Kelimeler:

İslâm hukuku literatüründe, bireyler arası mal ve hizmet ilişkilerini düzenleyen muamelatın önemli bir parçası olan kiralama işlemleri, tarih boyunca farklı toplumsal ve ekonomik şartlar çerçevesinde çeşitli uygulama biçimleriyle ele alınmış ve fıkhî tartışmalara konu olmuştur. Bu doğrultuda özellikle arazi kiralama akitleri, bedelin belirlenmesi ve ürün paylaşım esasları yönüyle fıkıh doktrininde tartışmaların odağında yer almıştır. İslâm hukukunda araziye dair tasarruflar, kiralama akdinin yanı sıra müzâraa, müsâkât ve muḥâbere gibi ürün paylaşımına dayalı ortaklık akitleri şeklinde sınıflandırılmakta ve bu akit türlerinin tamamında arazi, bedel ve menfaat unsurları belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Zira fıkıh literatüründe kiralama bedelinin mahiyetine ve miktarına ilişkin çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Söz konusu tartışmaları esas alarak yapılan bu çalışmanın temel hedefi, arazi kiralama bedelinin fıkhî mahiyetini ve mezhepler arası fikir ayrılıklarını irdelemektir. Buna göre, arazinin genellikle para, urûz ve topraktan çıkan ürün karşılığında kiraya verilebileceği kabul edilmiştir. Arazinin para cinsi bir bedel karşılığında kiraya verilmesinde herhangi bir engel görülmezken, diğer iki yöntemle yapılan kiralama akitlerinde fakihler arasında tartışmalar ortaya çıkmıştır. Urûz karşılığında yapılan arazi kiralama tartışmalarının merkezinde Mâlikîler'in mezhep içi görüş ayrılıkları ile cumhurun görüşleri yer almaktadır. Toprakta çıkan ürün karşılığında kiralama hususunda ise garar ve ribâ gerekçesiyle bazı fakihler cevaz vermezken, Hanbelîler ile Ebû Yusuf ve İmam Muhammed buna cevaz vermiştir. Râfî' b. Hadîc'in rivayet ettiği hadis ve İbn Ömer'in bu hadisle amel etmesi, görüş ayrılıklarını derinleştirmiştir. Özellikle çalışma, bu konuda fakihlerin karşılıklı delilleri ve cevaplarına yer vererek, ilgili meseleye yönelik yaklaşımlarını tespit etmekte, aralarındaki tartışmaları karşılaştırmalı biçimde incelemekte ve nihayet değerlendirme bölümünde güçlü görülen yaklaşımları temellendirerek savunmaktadır.

İslâm Hukuku, Müzâraa, Arazi kiralama, Urûz, Mahsûl.

ABSTRACT

Date of Submission
16.08.2025

Date of Acceptance
24.11.2025

Date of Publication

In the literature of Islamic law, leasing transactions constitute an important part of mu'āmalāt regulating interpersonal property and service relations and have been shaped by different social and economic conditions, giving rise to juristic debate. In particular, land lease contracts have stood at the center of doctrinal discussions concerning the determination of rent and principles of crop sharing. In Islamic law, land-related transactions are classified not only as lease contracts but also as product-sharing partnerships such as muzāra'a, musāqāt, and muḥābara, in all of which land, consideration, and usufruct are decisive elements. Accordingly, the nature and amount of rent have been among the contested issues in the fiqh literature. Based on these debates, the objective of this study is to examine the juristic nature of land rent and inter-madhab disagreements. It is generally accepted that land may be leased in return for money, 'urūḍ, or produce obtained from the land. While leasing land for a monetary consideration is permitted, disputes have arisen among jurists concerning the latter two methods.

25.12.2025

Discussions on leasing land in exchange for 'urūd involve intra-Mālikī disagreements and the views of the majority of jurists. Regarding leasing in return for produce, some jurists have disallowed it on the grounds of gharar and ribā, whereas the Ḥanbalīs, Abū Yūsuf, and Imām Muḥammad have permitted it. In particular, this study presents the jurists' reciprocal evidences and responses on this issue, identifies their approaches to the matter, examines their debates comparatively, and ultimately defends the approaches deemed stronger in the evaluation section. İslāmīc Law, Muzāra'a, Land leasing, 'Urūd, Harvest.

Keywords:

GİRİŞ

Toprak, insan hayatının devamı için zaruri ihtiyaçlardan biri olan gıdanın üretiminde asli kaynak olmuştur. Tarih boyunca toprak, toplumların siyasi, sosyal ve ekonomik yapılarının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Toplumların geçimlerini tarımsal üretim yoluyla sağlamaları, yalnızca bireysel ihtiyaçların temini değil, aynı zamanda toplumsal refah ve sosyal düzenin şekillenmesini de doğrudan etkilemiştir. Bu nedenle toprak, üretim aracı olmanın ötesinde, eşitlik ve adalet ilkeleri kapsamında hukukun inceleme alanına girmiş; toprağın hukuki niteliği ve kullanımına ilişkin ilişkiler, tarihî süreçte tüm toplumlarda belirli bir hukuki düzenin oluşmasını zorunlu hâle getirmiştir. Bu bağlamda toprağın satımının yanı sıra kiralınması da hukukun konusu olmuştur. Fıkḥî açıdan da toprağın kiralınması konusu, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren hukukî bir konu olarak ele alınmıştır. Bu minvalde Hz. Peygamber'den arazi kiralınmasına dair bazı hadisler rivayet edilmiş, sahabe de benzeri uygulamalarda bulunmuştur. Böylece, arazi kiralamanın meşruiyeti, şartları ve sınırlarına ilişkin ilk fıkḥî kurallar bu dönemde şekillenmeye başlamıştır. Bu erken dönem uygulamaları, sonraki asırlarda fakihler tarafından sistemleştirilmiştir. Ardından bu konuda, fıkḥî mezhepler kendi görüşleri çerçevesinde ayrıntılı hükümler ortaya koymuştur.

Arazi kiralama konusu fıkḥ kitaplarında, "kitâbü'l-icâre", "kitâbü'l-müzâraa" ve "kitâbü'l-müsâkât" gibi başlıklar altında ele alınmıştır. Ayrıca, gayri müslimlerle yapılan bazı arazi işlemleri çerçevesinde "kitâbü'l-haraç" bahislerinde de yer almıştır. Buna göre fıkḥ doktrininde bu mesele özelinde *kirâü'l-ard* ve *icâretü'l-ard* kavramları kullanılmıştır. Fakihler, kiranın caiz olduğunu Kur'an,¹ sünnet,² icmâ³ ve akla⁴ dayandırarak temellendirmişlerdir. Bu bağlamda arazi kiralama hususu da fakihler tarafından detaylı bir şekilde incelenmiştir. Fakihlerin geneli bu işleme cevaz verirken bazıları cevaz vermemiş; bazıları ise bedelin ne olması gerektiği konusunda farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Mâverdî arazi kiralama konusunda gelenekte üç görüşün bulunduğunu zikreder; bu görüşlerden birincisi, Hasan-ı Basrî (öl. 110/728) ve Tâvûs b. Keysân'a (öl. 106/725) aittir; onlara göre arazi kiralamak caiz değildir. İkinci görüş, Mâlik b. Enes aittir; ona göre arazilerin altın ve gümüş karşılığında kiralınması caiz iken buğday, arpa ve yerden biten ürünler karşılığında kiralınması ise caiz değildir. Üçüncü görüş ise İmam Şâfiî ve Ebû Hanîfe ile birlikte bir grup fakihe aittir. Bu görüşte olanlara göre arazilerin, altın, gümüş, ticaret malı (urûz), buğday ve arpa gibi bilinen her şey karşılığında kiralınması caizdir.⁵ Araştırmada ikinci ve üçüncü görüşe mensup fakihlerin görüşleri arazi kiralamada bedelin ne olması gerektiği bağlamında ele alınacaktır. Zira urûz karşılığında arazi kiralama konusunda Mâlikîlerin mezhep içi görüşleri ile cumhurun görüşleri öne çıkmaktadır. Araştırmanın diğer tartışma konusu da ekilen ürün karşılığında arazinin kiraya verilip verilmeyeceği meselesidir. İlgili başlıkta ise bir tarafta cumhurun görüşü diğer tarafta ise Ahmed b. Hanbel ve onunla aynı görüşe sahip Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'in görüşlerine yer verilecektir. Çalışma boyunca bu tür işlemlere cevaz veren ve

¹ Kur'an Yolu (Erişim 03 Mart 2025), et-Talak 65/6; el-Kasâs 28/26.

² Sünnette bu konu ile ilgili pek çok hadis bulunmaktadır. bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *el-Câmi' u's-şâhih*, ed. Mustafa Dîb (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987), "Kitâbü'l-Büyû", (No. 2114); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, ed. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dârü'l-fikr, ts.), "kitâbü'r-ruhun", (No. 2443). Ancak bu hadisin isnadının zayıf olduğu söylenmektedir. İsnadın zayıflığı ve bu konudaki tartışmalar için bk. Ahmed b. Bekr b. İsmail Kinânî, *Misbahü'z-Züccâce fî zevânidi İbn Mâce*, ed. Muhammed el-Müntakî el-Kişnâvî (Beyrut: Dârü'l-Arabiyye, 1403), 3/75.

³ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1405), 7/6.

⁴ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Baḥrû'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.), 8/181.

⁵ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr fî fıkḥi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Ali Muhammed Muavvaz – Adil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1419/1999), 7/453-454.

vermeyenlerin görüşlerinin tespiti yapılacak ve benzer işlemlerle mukayeseler yapılarak karşılaştırmalı analiz yöntemiyle en uygun olan görüşler hakkında değerlendirmeler yapılacaktır.

İslâm hukukunda kira akdi, müzâraa, müsâkât, tarımsal ortaklık (yarıcılık) konularında pek çok akademik çalışma yapılmıştır.⁶ Ancak bu çalışmalar, konumuzla doğrudan örtüşmediğinden burada detaylı olarak ele alınmamış, yalnızca dipnotta belirtmekle yetinilmiştir. Türkçe literatürde ise arazi kiralama işlemini diğer çalışmalara nazaran daha detaylı şekilde açıklayan eserin, Ali Şafak'ın *İslâm Arâzi Hukuku ve Tatbikatı (İlk Devirler)* adlı çalışması olduğu belirtilebilir.⁷ Mevcut çalışmaların genelinde arazi kiralama akdi ana hatlarıyla işlenmiş olmakla birlikte, kiralama bedelinin mahiyeti hususunda ayrıntılara gidilmemiştir. Bu bağlamda arazi kiralama akitlerindeki bedelin ne olması gerektiği ve bu konuda fakihlerin ihtilaflarını detaylı bir şekilde ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bizim çalışmamızda ise arazinin nelere karşılık kiraya verilebileceği, bu bedelin caiz olup olmadığı ve fikhî mezheplerin bu akitlere bakış açıları ele alınacaktır. Dolayısıyla bu konudaki fikhî görüşlere yer vererek mezhep içi ve mezhepler arası görüş ayrılıklarının delilleri ve değerlendirilmesini yapmak açısından daha kapsamlı bir çalışma olduğu söylenebilir. Nitekim konu, doğrudan hadislerden hareketle fakihlerin muvacehesinden değerlendirmelere tabi tutularak daha geniş bir perspektiften ele alınmıştır. Ayrıca bu çalışmanın günümüzde yapılan kiralama işlemlerinde bedelin mahiyetine yönelik tartışmalara teorik bir zemin oluşturması umulmaktadır. Bununla birlikte, günümüzde para cinsinden kabul edilen kripto varlıklar, dijital paralar, hisse senetleri gibi çağdaş finansal varlık türlerinin bedel olarak kabul edilip edilmeyeceği meselesi, çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Zira bu tür güncel konular makalenin hacmini artıracığından dâhil edilmemiştir.

1. Arazi Kiralama Şekli ve Çeşitleri

Fikhî açıdan arazi kiralamanın en yaygın çeşitlerinin para karşılığı kiralama, müzâraa, müsâkât ve muhâbere olduğu söylenebilir. Çalışmamızda öncelikle para karşılığı yapılan kiralama işlemine, ardından arazinin çıkan mahsulün bölüşülmesi esasına dayanan kiralama yöntemlerine yer verilecektir:

1.1. Para Karşılığında Arazi Kiralama: İcâre

İcâre ile kira, menfaat elde etmek için verilen karşılık olup aynı anlama gelmektedirler. Kira lügatte, ev ve benzerlerini kiralamak anlamında kullanıldığı gibi aynı zamanda icâr etmek şeklinde de kullanılır.⁸ Ayrıca bazı dilciler, “kiracının ödediği ücrete” de *icâre* denildiğini belirtmiştir.⁹ Terim olarak kira: Hanefilere göre: “İvaz karşılığı menfaat üzerine akiddir.”¹⁰ Diğer fikhî mezhepler de kirayı, Hanefilerin tanımına yakın bir şekilde tanımlamışlardır.¹¹ Bu tanımların tümü birbirine oldukça yakın olup ortak noktalarının ise belirli bir bedel

⁶ Türkçe yapılan bazı araştırmalar: Ali Bardakoğlu, *İslâm Hukukunda ve Modern Hukukta İcâre Akdi Özellikle Personel İstihdamı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1982); Hüseyin Kayapınar, *İslâm Hukukunda Ortaklık ve Kira Yoluyla Arazinin İşletilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993); Ahmet Yılmaz, *İslâm Hukukunda Muzaraa* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996); Muhammed Latif Altun, *İslâm Hukukunda Kira (İcare) Sözleşmesi* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022); Salih Ülev vd., “Günümüzde Fındık Bahçelerinde Gerçekleştirilen Yarıcılık Uygulamalarının Hanefî Mezhebindeki Müsâkât Akdi Hükümleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24/45 (2022): 1-27. İngilizce yapılan bazı çalışmalar: Ramadani, Mustika Lestari – Siti Kholis Napsiah – Muhammad Nur Iqbal. “Muzara’ah, Musaqoh and Mugharasah Contracts in Fiqh Muamalah.” *Jurnal Multidisiplin Sahombu* 5/1 (2025), 89-101; Muhammad Hakimi Mohd Shafai – Mohammed Rizki Moi, Fitting Islamic Financial Contracts in Developing Agricultural Land, *Global Journal Al-Thaqafah* 5/1 (2015), 43-49. Arapça yapılan bazı çalışmalar: Vehbe ez-Zuhayli, *El-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletühü*, (Dimaşk: Darü'l-Fikr, 1989/1409), 6/4683. Ahmed Hasan, *Nazireyyetü'l-ucûr fi'l-fikhî'l-İslâmî* (Dimaşk: Dimaşk Üniversitesi, Şariat Fakültesi, 2000).

⁷ Ali Şafak, *İslâm Arâzi Hukuku ve Tatbikatı (İlk Devirler)* (İstanbul: Doyuran Matbaası, 1977).

⁸ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Alî Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr fi şerhi'l-kebir li'r-Râfi* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 2/532.

⁹ Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr*, 2/785.

¹⁰ Muhammed Emîn b. Ömer İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddül-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dârü'l-fikr, 2000), 6/283; Ali Bardakoğlu, “İcâre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/21/380. Bu konu, mecellede ise şu şekilde kaideleşmiştir: “Mâlum bir menfaati mâlum bir ivaz karşılığında satmaktır”. Mecelle md. 405.

¹¹ Mâlikîlere göre kira, “ivaz karşılığında belirli bir müddet ile mübah bir şeyin menfaatinin temliki” anlamına gelir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî İbn Arafe, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'ale's-şerhi'l-kebir* (B.y.: Dârü'l-fikr, ts.), 3/583. Şâfiîlere göre kira,

karşılığında bir menfaatten yararlanmak olduğu görülmektedir. Kira akitlerinde bedelin ne olması gerektiği hususu tartışmalı olmakla birlikte özellikle mütekaddimîn döneminde paranın maddi karşılığını oluşturduğu gerekçesiyle fakihler, altın (dinar) ve gümüş (dirhem) karşılığında arazi kiralamasına cevaz vermiştir. Altın ve gümüş karşılığında arazinin kiraya verilebileceği hususu hem hadislerde¹² hem de fıkıh kitaplarında ele alınmıştır.¹³ İbn Abbas'a göre para cinsinden bir bedel karşılığında arazi kiralamanın en uygun yöntem olmasının sebebi, bu işlemde ihtilaf, belirsizlik, cehalet ve âlimlerin görüş ayrılıklarından uzak olmasıdır.¹⁴

İbn Münzir, dört mezhebin kurucu imamının arazinin para karşılığında kiralınması hususunda ittifak ettiklerini belirtir. Hatta bu konuda fakihlerin icma ettiğini de zikreder.¹⁵ Ayrıca arazinin altın ve gümüş karşılığında malum bir vakte kadar kiralınması hususunda da icma ettiklerini ifade eder. Tâvûs b. Keysân ile Hasan-ı Basrî'nin ise bu konuda münferit kalıp bu işlemi kerih gördüklerini açıklar.¹⁶

1.2. Tarımsal Ortaklık Karşılığında Arazi Kiralama: Müzâraa, Müsâkât, Muhâbere

Sözlükte "toprağa tohum atmak, ekin ekmek" anlamına gelen¹⁷ müzâraa, fikhî ıstılahta ise arazi sahibi ve eken kişinin iştiraki ile tarım arazisinden faydalanma yoludur.¹⁸ Çıkan ürün, ikisi arasında örf veya aralarında tayin ettikleri akde göre taksim edilir.¹⁹ Bu konuda, Şâfiîlere göre müzâraa, toprak sahibinin tohumu kendisinden olmak üzere belli bir ücret karşılığında toprağı ekmesi için başka birini çalıştırması demektir.²⁰ Müsâkât, birinin başkasına ait ağaçların sulaması ve bakımını yapması karşılığında elde edilecek mahsul ve kazançtan belli bir pay alması üzerine yapılan bir ortaklıktır.²¹ Müsâkât çoğunlukla meyve ağaçlarının bakımına dayanan bir kiralama yöntemidir. Buna bahçe-emek ortaklığı da denilmektedir.²² Fakihlerin çoğu, müsâkâtın tüm meyve ağaçlarına yönelik olduğunu belirtirken²³ Şâfiîler, müsâkâtın yalnızca üzüm ve hurma ağaçlarına yönelik olduğu görüşünü benimsemiştir.²⁴ Muhâbere ise sözlükte arazi sahibinin, işçiye ekilen topraktan çıkan mahsulün üçte biri ya da dörtte birini vermesidir.²⁵ Şâfiîlerdeki tanıma göre ise muhâbere, toprağın çıkan mahsulün bir kısmı mukabilinde işlendiği ve tohumun çalışana ait olduğu ortaklıktır.²⁶ Bazı fakihlere göre

"ivaz karşılığı bir menfaatin temlik" demektir. Bk. Muhammed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni'l-elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dârü'l-Fikr), 3/438; Ebu Bekir b. Seyyid Muhammed Dimyâtî, *İ'ânetü't-tâlibin 'alâ halli elfâzi Fethi'l-Mu'in* (Beyrut: Dârü'l-fikr, ts.), 2/176. Hanbellilere göre ise kira, "belli bir menfaat karşılığı adım adım/aşama aşama gerçekleşen akitir." Bk. Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ 'an (metn)i'l-İknâ*, ed. Hilal Musaylihî - Mustafa Hilal (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1402), 3/229.

¹² Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, ed. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (B.y.: Dârü'l-fikr, ts.), 3400; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*; Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *Süneni'd-Dârekutnî*, ed. Seyyid Abdullah Haşim Yemânî el-Medenî (Beyrut: Dârü'l-Mârife, 1966), "Kitâbü'l-buyû", 145.

¹³ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, tsh. Heyet (Kahire: Matbaatü's-Saade; Beyrut: Dârü'l-Ma'rifa, 1331/1911), 23/15.

¹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 23/15.

¹⁵ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir Nîsâbü'rî, *el-İcmâ'*, ed. Fuâd Abdülmun'im Ahmed (İskenderiye: Dârü'd-davet, 1402), 1/100.

¹⁶ İbn Münzir, *el-İcmâ'*, 1/100.

¹⁷ Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekariyyâ el-Kazvîni er-Râzî, *Hilyetü'l-fukahâ*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdülmuhsin et-Turkî (Beyrut: eş-Şeriketü'l-Muttahide li't-Tevzî', 1403/1983), 148; Hüseyin Kayapınar, "Müzâraa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/32/234.

¹⁸ Merginânî, *el-Hidâye*, 4/337; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/555.

¹⁹ Komisyon, *el-Mu'cemü'l-Vasîf* (Kahire: Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, 1972), 1/396.

²⁰ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/423; Dimyâtî, *İ'ânetü't-tâlibin 'alâ halli elfâzi Fethi'l-Mu'in*, 3/207.

²¹ Komisyon, *el-Mu'cemü'l-Vasîf*, 1/439.

²² Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 426.

²³ Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Merginânî, *el-Hidâye fî Şerhi Bedâyetil-Mübtedî*, thk. Talâl Yusuf (Beyrut: Dâr İhyâü't-Turâs'l-Arabî, 1425/2004), 4/344; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/567.

²⁴ Dimyâtî, *İ'ânetü't-tâlibin 'alâ halli elfâzi Fethi'l-Mu'in*, 6/595. Şâfiîlerin müsâkâtın kapsamını daralttıkları görülmektedir.

²⁵ Komisyon, *el-Mu'cemü'l-Vasîf*, 1/214.

²⁶ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/416.

muhâbere, müzâraanın bir çeşididir.²⁷ Örneğin Hanefîler muhâbereyi farklı bir sözleşme olarak ele almayıp müzâraanın bir türü olarak değerlendirirler.²⁸

Müzâraa, müsâkât ve muhâbere uygulamalarının üçü de arazi kiralama şekilleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu konuda Şâfiî mezhebinde şöyle bir ayrım söz konusudur: Onlara göre bu ortaklıklarda tohum toprak sahibine ait olursa müzâraa, tohum çalışana aitse muhabere olur.²⁹ Diğer fakihler ise muhâbereyi yukarıda geçtiği gibi sözlük anlamında kullanmışlardır. Bu üç kiralama yönteminde de çıkan ürün, toprak sahibi ile çalışan arasında paylaşılma esasına dayanmaktadır. Çıkan ürünün taraflar arasında paylaşılması veya başka bir bedel karşılığında toprağın kiralınması işlemi literatürde tartışılmıştır. Araştırma, boyunca fakihlerin konuya yaklaşımları ele alınarak, bazı değerlendirmelerde bulunmak suretiyle bir perspektif sunulmaya çalışılacaktır.

Fıkhi açıdan arazi kiralama işlemi şu üç şekilde olmaktadır: 1. Arazinin para karşılığında kiralınması. Arazinin para cinsi karşılığında kiralınması caiz olmakla beraber bu konuda icma olduğu yukarıda belirtilmiştir. 2. Arazinin urûz karşılığında kiralınması. 3. Arazinin çıkan mahsulün bir kısmı karşılığında kiralınması. Son iki kiralama işlemi konusunda fakihler arasında bir uzlaşma bulunmamaktadır.

2. Urûz Karşılığında Arazi Kiralama

Urûz, en geniş tanımında, altın ve gümüş dışındaki bütün mal ve eşyaları ifade eder.³⁰ Buna göre ticarete konu olabilen, çarşı-pazarda satışa sunulabilen, yiyecek, mal, hayvan, akar ve elbiseler urûz kapsamına girer.³¹ Bu bağlamda urûz karşılığında yapılan kiralama işleminin kapsam açısından en geniş yöntem olduğu söylenebilir. Ayrıca urûz karşılığında arazinin kiraya verilip verilmeyeceği meselesi tartışma konusu olmuştur. Bu konuda dört ayrı görüş öne çıkmıştır. Bu görüşlerden biri cumhura diğer üçü de Mâlikî fakihlere aittir.

2.1. Cumhurun Görüşü ve Delilleri

Cumhura göre (Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîler), urûz ister yiyecek ister başka türden, ister topraktan çıkan ürün ister başka cins mallardan oluşsun; her çeşidi karşılığında arazinin kiralınması mutlak surette caizdir. Ancak onlar urûzun bilinen ve belirli olmasını şart koşturmuşlardır.³² Altın, gümüş ve urûzun kira bedeli olarak verilmesinin caiz olmasının illeti, bunların hepsinin mal olmasıdır. Mâlikî fakihlerin görüşlerinden farklı olarak cumhura göre urûzun belli olması kira işleminde bedel olması için yeterlidir. Cumhur bu konuda iki delil üzerinde durmuştur:

a. Cumhur'a göre tarım amacıyla kiralanan toprak, inşaata uygun arsalar ve ticari binalar gibi diğer gayrimenkullerle kıyaslandığında, aslın hükmünde olması gerekçesiyle kıyasın en güçlü türlerinden biridir.³³ Çünkü buradaki kıyasta asıl ve fer' arasındaki illet benzerliği çok güçlüdür. Cumhurun bu kıyasının dayandığı delili ise Sâlim b. Abdullah b. Ömer'den rivayet edilen şu sözdür: “*Râfi' b. Hadîc, toprak kiralama*

²⁷ Muhâberinin yumuşak toprak ve Hayberlilerle yapılan anlaşma anlamına geldiği de belirtilmiştir. Bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/556.

²⁸ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, tsh. Cem' min efâdılı'l-ulemâ (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.), 23/2.

²⁹ Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/423.

³⁰ Hasan Hacak, “Urûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/42/181-183.

³¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. Muhammed Avad Mur'ib (Beyrut: Dâr İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2001), 8 cilt/1/289; Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeref Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb*, ed. Heyet (Kahire: İdâretü't-Tibâati'l-Meniriyye, Matbaatü't-Tadâmunî'l-Ühvî, 1925), 4/47, 6/164.

³² Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Fergânî Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedî* (B.y.: Dâru Neşr, ts.), 3/237; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn* (B.y.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1985), 5/265; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/315.

³³ Kurtubî, *el-Müfhim limâ eşkele min Telhîşi kitâbi Müslim*, 4/407.

konusunda kendi nefsi hakkında fazla ileri gitti. Vallahi, biz araziye deve gibi kiraya veririz." demiştir.³⁴ Yani, arazinin, devenin kiraya verildiği gibi kiraya verilmesinde bir beis olmadığını ve devenin kiraya verildiği gıda ve benzeri tüm şeyler karşılığında arazinin de kiraya verilebileceğini belirtmiştir. "*Rafi' b. Hadic kendi nefsi hakkında fazla ileri gitti.*" sözünden kastedilen bu konuda aşırıya kaçtığı ve meseleyi katı bir şekilde ele aldığıdır.

b. Cumhur, tarım arazilerinin urûz (mal) karşılığında kiraya verilmesini, nakit para ile kiraya verilmesine kıyas etmiştir. Çünkü onlara göre, altın ve gümüş karşılığında kiralınması caiz olan ev ve gayrimenkuller gibi şeyler, buğday ve arpa gibi ürünler karşılığında da kiralınabilir. Nitekim, ev ve gayrimenkuller hangi şeyle kiralınabiliyorsa, araziler de o şeyle kiralınabilir. Dolayısıyla, altın ve gümüş karşılığında tarım arazilerinin kiraya verilmesi de caizdir.³⁵

2.2. Mâlikîlerin Görüşleri

Bu konuda Mâlikîler arasında mezhep içi bazı ihtilaflar bulunmaktadır. Bu ihtilaflarda Mâlikîlerin meşhur görüşü, Yahya b. Yahya ve İbn Kinane'nin görüşü ile İbn Nafi'nin görüşü bulunmaktadır.

2.2.1. Mâlikîlerin Meşhur Görüşü ve Delilleri

Mâlikîlerin meşhur görüşüne göre yiyecekler hariç, elbise ve diğer bütün urûz çeşitlerine karşılık arazinin kiralınması caizdir. Yenilen gıdalar ister toprakta yetişen buğday, nohut, mercimek gibi olsun, ister toprakta yetişmeyen bal, yumurta ve et gibi yiyecekler olsun arazinin bunlara karşılık kiralınması caiz değildir. Aynı şekilde topraktan çıkan ama yiyecek olmayan pamuk, burçak, zamk/reçine gibi şeylerle de kiralama caiz olmaz. Ancak kökü toprağın altına kadar uzanan odun, şeker kamışı gibi şeylerle toprağın kiralınması caizdir.³⁶ Özetle uzun süre bozulmadan kalabilen ürünler hariç yiyeceklerin her türüsüne karşılık arazi kiralamak caiz değilken, diğer tüm urûz çeşitlerinde ise caizdir.

Mâlikîlerin Meşhur Görüşünün Delilleri:

a. Urûz ile altın ve gümüşün arazi kiralama akitlerinde bedel olabilmesini sağlayan ortak vasıf, mal niteliğini taşımalarıdır.³⁷ Meşhur görüşüne göre Mâlikî fakihler, urûzun bedel olarak belirlendiği arazi kiralama akitlerinin caiz olduğu hususunu altın ve gümüş kıyas ederek ulaşımlardır.

b. Onlar, toprağın mahsulü karşılığında kiraya verilmeyeceği hususunda ise Râfi' b. Hadîc'in (öl. 73/692) rivayet ettiği şu hadis ile istidlalde bulundular: "*Kimin bir toprağı varsa onu eksin veya belirli bir yiyecek, üçte bir ve dört bir oran karşılığında kiralama olmadan ekmesi için bir kardeşine versin.*"³⁸ Burada Mâlikîler için hükme esas teşkil eden ifade "belirli bir yiyecek" kavramıdır.

Bu görüşe göre Mâlikîlerin delilinin dayanağı, yukarıdaki hadiste geçtiği üzere Hz. Muhammed'in arazinin yiyecek karşılığında kiralınmasını yasaklamasıdır. Bu yasak, yiyeceğin belirli veya belirsiz olup olmaması arasında bir ayırım yapılmaksızın mutlak olarak ifade edilmiştir. Bu sebeple hadisin zahiri gereği, araziye yiyecek karşılığında kiralamak caiz görülmemiştir.

Mâlikîlerin toprağın yiyecek karşılığında kiralınmasını yasaklamalarının dayanağı, muhâkaleyi yasaklayan hadislerdir. Nitekim Mâlikîlere göre muhâkale, yiyeceğin yiyecek karşılığında satılmasıdır. Bu görüşlerine

³⁴ Ebû Bekr b. Nâfi' Abdürrezzâk b. Hemâm San'ânî, *el-Muşannef fi'l-hadîs*, thk. Habîbürrahman el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1982), 7/507, (No. 14455); Ali b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kâdihân Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-aqvâl ve'l-ef'âl*, ed. Mahmûd Ömer ed-Dimyâtî (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1998), 15/227.

³⁵ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Mâverî, *el-Hâvi'l-kebîr*, ed. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1994), 7/455.

³⁶ Sâlih Abdüssemi' el-Ezherî Âbî, *Cevâhirü'l-İklîl Şerhu Muhtasari Seydî Halîl* (B.y.: Mektebetü'l-Asriyye, 2000), 2/185.

³⁷ Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüçibî Bâcî, *el-Müntekâ şerhu el-Muvatta' İmâm Mâlik* (Kahire: Mektebetü's-Saade, 1332), 5/143.

³⁸ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, ed. Abdülgaffâr Süleymân el-Bündârî - Seyyid Kesrevî Hasan (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1991), "Müzâraa", (No. 11714), 6/216.

delil olarak şu hadisi ileri sürmüşlerdir: “Resûlullah (s.a.s.), muhâkale, müzâbene, muhâbere ve hurma ağaçlarının meyvelerinin henüz kızarıp sararmadan veya yenilebilecek olgunluğa gelmeden satışını yasakladı.”³⁹ Muhâkale, bir tarlanın belirli bir miktar yiyecek karşılığında satılması; müzâbene, hurma ağaçlarının belirli bir vesk ölçüsünde hurma karşılığında satılması; muhâbere ise arazinin üçte bir, dörtte bir gibi oranlar üzerinden kiralınmasıdır. Nitekim bu rivayet, Câbir b. Abdullah (öl. 78/697) tarafından nakledilmiş olup, ‘Atâ b. Rebâh (öl. 114/732) da Câbir’in hadisi Resûlullah’tan aktardığını tasdik etmiştir.⁴⁰ Bu nedenle, bu görüşü kabul eden fukahaya göre; buğday, mercimek, arpa ve topraktan çıkan diğer ürünler karşılığında arazinin kiralınması caiz değildir. Bunun sebebi olarak bu işlemde ribâ olduğunu ifade ederler. Bu bağlamda Zürkânî (öl. 1122/1710), şöyle demektedir:

“(Mâlikîler) Muhâkale yasağını, arazinin yiyecek karşılığında kiraya vermek olarak te’vil etmiş ve bunu yiyeceğin yiyecek karşılığında nesîe (veresiye) olarak satışı kapsamında değerlendirmişlerdir. Çünkü bu durumda, mahsul hala arazi sahibinin mülkiyetinde olmaya devam ettiğini kabul etmişler ve sanki arazi sahibi, topraktan elde edeceği mahsulün bir kısmını şimdiden satmış gibi değerlendirmişlerdir. Böylelikle, bu işlemin yiyeceğin yiyecek karşılığında nesie (veresiye) satışı anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.”⁴¹

Böylece, topraktan elde edilen mahsul yiyecek olduğu gibi, toprağın kirası olarak ödenen bedel de yiyecek olmaktadır. Bu nedenle bu işlem, yiyeceğin yiyecek karşılığında vadeli satışı olarak kabul edilmiş ve ribâ barındırdığı gerekçesiyle yasaklanmıştır. Ayrıca Mâlikîlere göre toprağın ürettiği tüm yiyecek türleri buğday hükmündedir.⁴² Dolayısıyla topraktan üretilen diğer ürünler de bu kapsama girer. Ayrıca onlara göre arazinin karşılığında kiralandığı gıda ile araziden çıkan mahsul aynı cins ise bu işlem belirsizlik (garar) içerdiği gerekçesiyle yasaklanmıştır. Çünkü toprağı ektiğinde kiraladığı miktar kadarını alabileceği gibi daha az ve daha fazla da alabilir. Toprağın ne kadar ürün vereceğinin bilinmemesi garardır ve garar da yasaklanmıştır.⁴³

c. Arazinin, toprağın yetiştirmedeği yağ ve bal gibi gıda maddeleri karşılığında kiralınmasının yasaklanması.

Mâlikîlerin meşhur görüşünü benimseyen fakihler, bunun ribâyâ götüren bir vesile olduğu gerekçesiyle yasaklanması gerektiğini belirttiler. Zira mahsulü karşılığında araziye kiralamanın menedilmesinin gerekçesi ribâdır; bu sebeple, söz konusu yasaklamanın toprağın üretmediği diğer gıda maddelerine de teşmil edilebileceğini ifade ederler. Çünkü ikisi arasında ortak illet “gıda maddeleri” olmalarıdır. Dolayısıyla yasaklık hükmü ikisi için de aynı olması gerekir. Nitekim bu bağlamda el-Müdevvene’de, “İmam Mâlik’e, yağ, bal, peynir ve süt karşılığında arazinin kiralınıp kiralanmayacağını sorulduğu, bunun caiz olmadığını söylediği rivayet edilmiştir. Bunda muhâkale olmamasına rağmen İmâm Mâlik’in neden bunu kerih gördüğünü sorulduğunda ise şöyle cevap vermiştir: Eğer arazi kiralama akdinde kira bedeli olarak belirlenen mahsulün, aynı cins mahsul ile değişiminde (örneğin buğdayın buğday karşılığında kiralınması) ribâyâ kapı aralanacağından endişe ediliyorsa, benzer şekilde vadeli olarak buğdayın, yağ ve bal karşılığında değişim endişesi de göz önünde bulundurulmalıdır. Bundan dolayı böyle bir akdin helal olduğunun söylenemeyeceğini” belirtmiştir.⁴⁴

d. Arazinin, toprağın yetiştirdiği ancak gıda maddesi olmayan ürünler mukabilinde kiralınması.

³⁹ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *Şahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî, 1997), “Buyû’”, 1536.

⁴⁰ Müslim, *Şahîh-i Müslim*, 3/508.

⁴¹ Muhammed b. Abdülbaki Zürkânî, *Şerhu’z-Zürkânî ‘alâ Muvatta’i’l-İmâm Mâlik* (B.y.: Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî, 1997), 3/508.

⁴² Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilberr, *el-İstizkârü'l-câmi’ li-mezâhibi fukahâ ‘l-emşâr ve ‘ulemâ ‘l-aqtâr fîmâ tezammenehü’l-Muvatta’ min me’âni’r-re’y ve’l-âşâr* (B.y.: Dâru Kuteybe, 1993), 21/254.

⁴³ İbn Arafe, *Hâşiyetu’d-Desûkî ‘ale’s-şerhi’l-kebîr*, 3/585.

⁴⁴ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik İmam Mâlik, *el-Müdevvenetü’l-kübrâ* (Beyrut: Dâru sadr, ts.), 3/543.

İmam Mâlik ve ashabının çoğunun, toprakta yetişen ancak gıda olmayan ürünler hakkındaki delillerinin, arazinin gıda ya da toprakta yetişen ürünlerden olan pamuk ve keten karşılığında kiraya verilmesini yasaklayan hadisleri tevil ettikleri görülmektedir.⁴⁵ Bu te'vil doğrultusunda, toprağın gıda maddesi karşılığında kiraya verilmesinin yasaklanmasının illetinin ribâ olduğu anlaşılmaktadır. Fakat gıda özelliği taşımayan ürünlerin kira karşılığında verilmesi hususunda Dr. Ahmed Hasan, şu yorumda bulunmaktadır:

“Bana göre bu yasaklama, bunun kıyas-ı şebih türünden olduğunu göstermektedir. Nitekim bu ürünler, toprakta yetişmekte ve diğer gıda maddelerine de benzemektedirler. Ayrıca bu ürünler (keten, pamuk) de diğer gıda ürünleri gibi raf ömürleri uzun olmayıp kısa sürede bozulabilmektedir.”⁴⁶

e. Odun, ağaç ve uzun süre dayanıklı olan mahsuller karşılığında kiralamanın caiz görülmesi.

Odun, kereste ve uzun süre bozulmadan kalabilen benzer şeyler karşılığında arazi kiralamanın “yiyecek hariç” tutularak, yeryüzünde uzun süre kalmaları ve urûza (alışveriş konusu mallar) benzemeleri nedeniyle caiz görülmüştür. Zürcânî bu konu hakkında şöyle açıklamada bulunmuştur: “Sahnûn, babasına topraktan çıkmasına rağmen arazinin odun, kereste, kalas ve benzeri şeylerle kiralananmasının neden caiz olduğunu sormuş ve babası da bu tür ürünlerin uzun süre bozulmadan kalabildiğini ve belirli bir kullanım süresi olduğunu söylemiştir. Bu sebeple bu ürünlerle kiralama konusunda kolaylık sağlanmıştır.”⁴⁷

2.2.2. Yahya b. Yahya ve İbn Kinâne'nin Görüşü ve Delilleri

Urûz karşılığında arazi kiralama hususunda bir diğer görüş Mâlikî mezhebine mensup olan Yahya b. Yahya ve İbn Kinâne'ye aittir. Onlar, buğday gibi toprağa atıldığında yeşeren mahsulün kapsamını daralttılar. Onlara göre ister yenilir isterse yenilmez olsun toprağın mahsul karşılığında kiralananmasında bir beis yoktur. Ancak toprağa atıldığında yetişen şeylerle kiralamanın caiz olmadığını belirtirler. Onlara göre bal ve yumurta karşılığında kiraya vermek caiz iken arpa ve buğday karşılığında ise caiz değildir. Yahya, aynı zamanda bu görüşün İmâm Mâlik'e ait olduğunu da belirtmiştir.⁴⁸

Delilleri ise şöyledir:

Yahya b. Yahya ve İbn Kinâne'nin delillerinin temelinde, Said b. el-Müseyyeb'in, muhâkaleyi toprağın buğday karşılığında kiralananması olarak açıkladığı yorumuna dayandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Said b. el-Müseyyeb, Râfî' b. Hadîc'ten⁴⁹ şu rivayeti nakletmiştir: “Resûlullah, muhâkale ve müzâbene işlemlerini yasakladı ve şöyle buyurdu: Üç kişi toprağı ekebilir: Kendisine ait toprağı olan kişi veya kendisine toprağın hibe edildiğı kişi veya altın ve gümüş karşılığı toprağı kiralayan kişi ekebilir.”⁵⁰ Bu bağlamda, onlar, yasaklanmanın illetini, topraktan çıkan mahsulün gıda olması değil, toprağın yetiştirdiğı bir bitki olmasına bağladılar. Bu sebeple, topraktan çıkan her şeyle arazi kiralananmanın caiz olmadığını, fakat topraktan çıkmayan şeyler karşılığında ise kiralananın caiz olduğunu belirttiler.⁵¹

2.2.3. İbn Nâfi'in Görüşü ve Delilleri

Urûz ile arazi kiralama hususunda, İbn Nâfi'den (öl. 206/822) iki farklı görüş nakledilmiş olup bunlardan biri İmâm Mâlik'in meşhur görüşüne aykırıdır. İbn Abdilberr, İbn Nâfi'den nakille şöyle demiştir: “Buğday ve türevleri hariç, katık ve yiyecek gibi herhangi bir şey ile arazi kiralamak caizdir.”⁵² Arpa gibi yiyeceklerin kiralama

⁴⁵ Zürcânî, *Şerhu'z-Zürcânî 'alâ Muvatta' i'l-İmâm Mâlik*, 3/474; Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr fî garîbi's-Şerhi'l-kebîr li'r-Râfî*, 2/525.

⁴⁶ Ahmed Hasan, *Nazireyyetü'l-ucûr fî'l-fikhi'l-İslâmî* (Dimaşk: Dimaşk Üniversitesi, Şeriat Fakültesi, 2000), 214.

⁴⁷ Zürcânî, *Şerhu'z-Zürcânî 'alâ Muvatta' i'l-İmâm Mâlik*, 3/474.

⁴⁸ İbn Abdilberr, *el-İstizkârü'l-câmi 'li-mezâhibi fuukahâ 'i'l-emşâr*, 21/231.

⁴⁹ Müsâkât ve müzâraa konularını iyi bilen fakih sahabidir. Bk. Abdulkadir Şenel, “Râfî' b. Hadîc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2007), 34/34/392.

⁵⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, 3400; Dârekutnî, *Süneni'd-Dârekutnî*, “Kitâbü'l-buyü”, 145.

⁵¹ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 21/231.

⁵² İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 21/231.

işlemlerinde caiz olmamasının sebebi ise onların muhâkale olmalarıdır.⁵³ Toprağa ister buğday ve benzerleri ekilsin ister başka bir şey ekilsin, bunlara (buğday vb.) karşılık toprağın kiraya verilmesi caiz değildir. Böylelikle yasaklamanın buğday ve türevleri ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Muhammed İliş, *Minhu'l-Celil* adlı eserinde bu görüşü destekleyerek şöyle demiştir: “Toprağın su karşılığında kiralananmasında bir beis olmadığı gibi suyun yenilen/içilen bir şey olması da bunu engellemez. Çünkü İbn Nâfi’nin sözü bu yöndedir ve o, buğday ve türevleri dışındaki yiyeceklerle kiralamanın caiz olduğunu söylemiştir.”⁵⁴

Kurtûbî’nin, İbn Nâfi’den naklettiği diğer görüş ise şudur: Arazi, topraktan çıkan veya çıkmayan, yenilebilir veya yenilemeyen şeyler karşılığında kiraya verilebilir. Eğer kira bedeli olarak belirlenen ürün ile ekilen ürün aynı çeşit ise (Örneğin buğday karşılığında kiralanan araziye yine buğdayın ekilmesi gibi), bu işlem caiz değildir. Ancak, kira bedeli ile ekilen ürün farklıysa (örneğin buğday karşılığında kiralanan toprağa arpanın ekilmesi), İbn Nâfi’ye göre bu uygulama caizdir.⁵⁵

İbn Abdilber, İbn Nâfi’nin sözünü şu şekilde gerekçelendirerek nakletmiştir: “Çünkü bu, muhâkale dir.”⁵⁶ İbn Abdilber’in bu açıklaması, Said b. el-Müseyyeb’in Resûlullah’a isnad ettiği “*Muhâkale, arazinin buğday (الحنطة) karşılığında kiralananmasıdır.*” rivayetine dayanmaktadır. İbn Nâfi’, buğday (الحنطة) kelimesinin yalnızca buğdayı değil, pirinç ve mercimek gibi benzer tüm yiyecekleri de kapsadığı yorumunda bulunmuştur. Onun bu görüşü, aynı zamanda “*ve belirli bir gıda karşılığında da (kira caiz değildir).*” hadisinden de çıkarılmıştır.⁵⁷ Ayrıca İbn Nâfi’, bu yorumunda Medine ehlinin örfünü de dikkate almıştır. Zira Medineliler, buğday (الحنطة) kelimesini genel olarak gıda anlamında kullanırlardı.

2.3. Uruz Karşılığı Arazi Kiralamada Fakihlerin Görüş ve Delillerinin Değerlendirilmesi

2.3.1. Cumhuriyetin Delillerinin Değerlendirilmesi

a. Tarımsal üretim için arazi kiralamanın, inşaat arazisi ve ticari binalar gibi diğer gayrimenkullerle kıyaslanması, Sâlim b. Abdullah’tan rivayet edilen şu söze dayanır: “*Râfi’ b. Hadic kendi nefsi hakkında ileri gitti (yani toprağın kiralamasında). Vallahi biz araziye deve gibi kiralarız.*”⁵⁸

b. Tarım amacıyla toprağın urûz karşılığında kiraya verilmesi, nakit karşılığı kiraya verilmesine kıyasla caizdir.⁵⁹ Mâverdî bu görüşü şöyle açıklamaktadır: “Evler ve gayrimenkullerde olduğu gibi altın ve gümüş gibi meşru değerler karşılığında kiralama sahih ise buğday ve arpa gibi ürünler karşılığında da kiralama sahih olur. Altın ve gümüş gibi ev ve gayrimenkullerin kiralananmasının sahih olduğu şeylerle toprağın kiralananması da sahih olur.”⁶⁰

Mâlikîler, nasslarla çatıştığı gerekçesiyle arazi kiralama konusunda bu kıyasın fasit olduğunu öne sürdüler. Buna cevap olarak cumhura göre onlar nasslara muhalif bir kıyas yapmamış, aksine bu nassları Mâlikîlerden farklı bir şekilde yorumlamışlardır. Çünkü onlar, arazi kiralamayı yasaklayan mutlak nassları, müzâraa ile tahsis etmişlerdir.

Cumhur, müzâraa veya icâre yoluyla toprağı kiralamayı yasaklayan hadislerin yasaklık durumunu tevil etmiştir. Zira bu hadisler, bir yandan herhangi bir kayıt olmadan mutlak olarak rivayet edilmişken bir yandan

⁵³ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 389. Muhâkale: buğdayı, tahmini olarak henüz başağındaki buğday karşılığında satmak.

⁵⁴ Muhammed İliş, *Minhu'l-celil 'alâ Muhtaşarı Halil* (Beyrut: Dârü'l-fıkr, 1989), 7/447.

⁵⁵ Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer Kurtubî, *el-Müfhim limâ eşkele min Telhîşi kitâbi Müslim*, ed. Muhyiddin Dîb Müstû vd. (Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1996), 4/407.

⁵⁶ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 21/231.

⁵⁷ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, “Müzâraa”, (No. 11714), 6/216./

⁵⁸ San'ânî, *el-Muşannef fi'l-hadis*, “Kitâbü'l-buyû”, (No. 14455). İbn Şihâb ona şunu dediğini ifade etmiştir: Râfi' b. Hadic'ten rivayet edilen hadis hakkında ne düşünüyorsun? Şöyle cevap verdi: Râfi' bu konuda ileri gitmiştir. Benim bir arazim olsa onu kiraya verirdim. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes İmâm Mâlik, *el-Muvatta'*, ed. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Mısır: Dârü İhyai't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2/711.

⁵⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/597.

⁶⁰ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 7/455.

ise ücretin bilinmemesi (cehâletü'l-ücre) ile kayıtlanarak rivayet edilmiştir. Bilindiği üzere fıkıh usulünde mutlak mukayyete hamledilir. Dolayısıyla burada yasaklanan şey, kira ücretinin bilinmediği kira akdidir. Eğer kira akdinde, kiranın ücreti biliniyorsa, bu durum yasak kapsamına girmez. Râfi' b. Hadîc, kira bedelinin bilindiği kira akitlerinin caiz olduğunu belirtmiştir. Bu husus, sadece nakit para ile sınırlı olmayıp bilinen ve belli olan urûzu da kapsamaktadır. Hattâbî (öl. 388/998), bu konuda şöyle bir ekleme yapmaktadır: *"Râfi', bu konuda yasaklamanın, bilinmeyen (meçhul) kira bedeli ile ilgili olduğunu, bilinen bedelin ise yasak kapsamında olmadığını belirtmiştir."*⁶¹

2.3.1. Mâlikîlerin Meşhur Görüşünün Değerlendirilmesi

Toprakten çıkan mahsuller karşılığında toprağın kiralananmasının menedildiği delilleri, belirli açılardan değerlendirilmek mümkündür. Mâlikîler, Râfi' b. Hadîc'in rivayet ettiği şu hadisle istidlâlde bulundular: *"Kimin bir toprağı varsa onu eksin veya ekmesi için bir kardeşine versin. Üçte bir, dörtte bir veya belirli bir yiyecek karşılığında kiraya vermesin."*⁶² Râfi''nin bu hadisine karşı şöyle cevap verilebilir: Bu hadis, müzâraa işleminde toprağın üçte bir ve dörtte bir gibi oranlarla kiralananmasının yasaklandığını içermektedir. Aynı şekilde belirli bir yiyecek karşılığında kiralamayı da yasaklamaktadır. Ancak bu hadis müzâraanın caiz olduğunu gösteren çok sayıdaki hadise muarızdır. Nitekim Abdullah b. Ömer'in rivayet ettiği şu hadis buna örnektir: *"Resûlullah, Hayber halkıyla çıkan meyve ve mahsullerin yarısı karşılığında ortaklık yaptı."*⁶³ Bu hadis müsâkât ve müzâraanın caiz olduğunu gösteren bir nasırdır. O halde iki hadisin tearuz etmesi ya tevili ya da neshi gerekli kılar. Neshe ancak zaruret durumunda gidilir. Üstelik müzâraanın nesh edilmiş olması mümkün değildir. Çünkü Hz. Muhammed vefatına kadar müzâraayı devam ettirmiştir. Daha sonra sahabiler de Hz. Muhammed'in vefatında sonra buna göre amel ettiler. Eğer müzâraa, nesh edilmiş olsaydı adil kabul edilen sahabiler onunla amel etmezlerdi.⁶⁴

Hulefâ-i Râşidîn ile sahabenin müzâraa ile amel ettiklerinin delili Buhârî'nin rivayet ettiği şu hadistir: *"Medine'ye hicret edenlerin hepsi üçte bir ve dörtte bir oranında ziraat yaparlardı. ... Ömer'in ailesi, Ali'nin ailesi ve İbn Sîrîn bu şekilde ziraat yaparlardı. Abdurrahman b. Esved, Abdurrahman b. Yezid ile tarım ortaklığı yaptığını ve Hz. Ömer'in insanlara tohum kime aitse mahsulün yarısının ona ait olduğunu belirttiğini söylemiştir."*⁶⁵ Sahabenin çoğunun müzâraa ile teamülde bulunmasıyla bu hadisin müzâraanın nesh edilmediği ve caiz olduğunu göstermesi açısından sarihtir.

Nevevî (öl. 676/1277), müzâraanın caiz olduğunu söyleyenlerin görüşlerini aktardıktan sonra müzâraa ve müsâkâtın hem birlikte yapılmasının hem de ayrı ayrı yapılmasının caiz olduğunu belirtir. Bunun, Hayber hadisinin zahirinden tercih edilen görüş olduğunu ifade eder. Buna göre Hayber'deki müzâraa uygulamasının yalnızca müsâkâta tabi olarak caiz olduğunu belirten iddiayı reddeder. Bilakis, müzâraa müsâkâttan bağımsız olarak caizdir ve müsâkâtın caiz olmasını sağlayan illetin, müzâraa için de geçerli olduğunu ifade eder. Bu durumun, kırâz (mudârebe) ile kıyaslanabileceğini zikreder. Nitekim müzâraa, icma ile caiz olan kırâzla kıyaslandığında her açıdan ona benzediği görülür. Ayrıca Müslümanların yaşadıkları her coğrafyada, asırlar boyunca müzâraa uygulamasını sürdürdüklerini vurgular. Yukarıda zikredilen muhâberenin yasaklanmasına dair hadislerin ise taraflardan her birinin arazinin belirli bir bölümünü şart koştuğu durumlara hamledildiğini zikreder.⁶⁶ Dolayısıyla, müzâraanın caiz olduğu ve nesh edilmediği anlaşılmaktadır. Durum böyle olunca, o

⁶¹ Ebû Süleyman Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, ed. Muhammed Hâmid el-Fıkkî (B.y.: Dâru'l-mârifet, ts.), 5/50.

⁶² Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, "Müzâraa", (No. 11714), 6/216.

⁶³ Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, "Kitâbü'l-hars ve'l-müzara'a", 3/820 (No. 2338).

⁶⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *Neylül-evtâr min ehadîsi seyyidi'l-aşyâr şerhu Münteķa'l-aşbâr* (B.y.: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1999), 3/716.

⁶⁵ Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, "Kitâbü'l-hars ve'l-müzaraa", 2/820, (No. 2338).

⁶⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *Sahîhi Müslim bişerhi'n-Nevevî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1972), 3/271.

zaman arazinin üçte bir, dörtte bir ve belirli bir yiyecek karşılığında kiralınmasını yasaklayan hadisin de tevil edilmesi gerekir. Zira bu hadis, müzâraa yasağını da içermektedir.

Râfi'den nakledilen hadis, iki farklı şekilde tevil edilmiştir:

Birincisi: Müzâraayı yasaklayan bu ve buna benzeyen hadisleri, tenzihen mekruh hükmüne hamletmek.

İkincisi: Bu hadisi, arazi iaresine (ödünç vermek) ilişkin bir teşvik olarak yorumlamak.⁶⁷

Nitekim Dr. Ahmed Hasan bu konuya dair şunu belirtir:

*"Bu hadislerin, birinci görüşe göre tenzihen mekruh anlamına geldiğinin belirtilmesi, son derece uzak bir ihtimaldir. Çünkü Resulullah, Ebû Bekir, Ömer başta olmak üzere diğer sahâbiler müzâraa yaparlardı. Oysaki sahâbiler, kerahet bulunan işlerden en çok sakınan kimseler olarak öne çıkmışlardır. İkinci görüş ise esas almak açısından daha isabetlidir. Bu bağlamda, hadisin arazinin ödünç verilmesine teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Zira sahâbiler, hicretin ardından Medine'de fakirlik ve geçim sıkıntısıyla mücadele ettiler. Resûlullah onlara merhamet ederek Ensar'ı onlara bakmaya ve hallerini gözetmeye teşvik etti. Bu doğrultuda, Ensar'ın uygulayageldikleri arazinin üçte bir, dörtte bir veya belirli bir gıda karşılığında kiralınmasını yasaklayıp onları araziden ücret almadan muhacirlerin kullanımına sunmaları yönünden yönlendirdi. Bu konuda, Cabir b. Abdullah'tan şu hadis rivayet edilmiştir: 'Resûlullah'ın ashâbından bir kısmının fazla arazisi vardı. Resûlullah onlara şöyle dedi: Kimin arazisi fazla ise onu ekip biçsin veya bir kardeşine hibe etsin. Eğer bunu yapmazsa arazisini elinde tutsun.'"*⁶⁸

Bu rivayette görüldüğü üzere Cabir b. Abdullah, sahâbilerin bir kısmının fazla araziye sahip olduğunu ve Resûlullah'ın onları, bu arazileri, ihtiyaçlarını gidermeleri için sahâbilere karşılıksız vermelerini teşvik ettiğini belirtmektedir. Şevkânî de (öl. 1250/1834) bu konuyu şöyle açıklar:

*"Çünkü ariyet, müzâraa ve onun dışındakiler de dâhil olmak üzere icmâ ile zorunlu kılınmamışsa, kişinin sahip olduğu toprağı ekmesi, ödünç vermesi veya onu birine bağışlaması zorunlu değildir. Burada dördüncü bir yol olarak kiraya verme (icâre) hakkı tanınır ve bu hak, icmâ ile caiz kabul edilmiştir. Ariyetin ise icmâ ile zorunlu olmadığı sabit olduğundan, ariyetin yapılmaması da kişiyi herhangi bir yükümlülük altına sokmaz. Buna göre iarede, vücûb ortadan kalkarsa bu konuda teşviğin hükmü mendûb olur."*⁶⁹

Buna benzer başka bir rivayette Amr b. Dinar (öl. 126/744 [?]), şunu açıklamıştır:

*"Tâvûs'a (öl. 106/725) 'Muhâbereyi terk etmen gerekmez mi? Çünkü bir kısım insana göre Resûlullah bunu yasaklamıştır.' dedim. Buna binaen Tâvûs, 'Ey Amr! Ben bunu yaparak insanları geçindirip zenginleştiriyorum. Üstelik bu konuyu onların en iyi bilen kişisi -İbn Abbâs (öl. 68/687-88)- bana şöyle haber verdi: 'Resûlullah bunu (müzâraa) yasaklamadı. Fakat 'Sizden birinizin karşılık almadan (iare yoluyla) araziye kardeşine vermesi, ondan belirli bir ücret almasından daha hayırlıdır,' buyurdu.'"*⁷⁰

Bu bağlamda İbn Abbâs'tan da şöyle bir rivayet nakledilmiştir: *"Resûlullah müzâraayı yasaklamadı, fakat insanların birbirlerine karşı daha merhametli davranmalarını buyurdu."*⁷¹ Görüldüğü üzere Mâlikî mezhebinin esas aldığı deliller, zahirî (lafzî) ve diğer ihtimallere açık bir içeriğe sahiptir. Bu durumda bir delile ihtimal girdiğinde, o delille yapılan istidlalin de zayıf olduğu kabul edilir. Bundan dolayı, bu konuda Mâlikîlerin öne sürdüğü delillerin kesin bir yasaklama içermediği anlaşılmaktadır.

Hadislerde yasaklanan muhâkalenin, arazinin mahsul karşılığında kiralınmasına hamletmeye yönelik fikirler, iki açıdan değerlendirilebilir:

⁶⁷ Nevevî, *Sahîhi Müslim bişerhi'n-Nevevî*, 3/271.

⁶⁸ Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, 2/926, (No: 2489); Müslim, *Şâhîh-i Müslim*, 3/1176, (No: 1536); Hasan, *Nazireyyetü'l-ucûr*, 216.

⁶⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evâtâr*, 3/721.

⁷⁰ Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, "Kitâbü'l-harsi ve'l-müzâraa", (No. 2217); Müslim, *Şâhîh-i Müslim*, 1550.

⁷¹ Muhammed b. Ebu İsâ Tirmizî, *Süneni't-Tirmizî*, ed. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1385.

İlki, onların zikrettiği şekilde muhâkaleyi açıklamak, muhâkaleyi açıklayan merfû' hadis ile çelişmektedir. Nitekim *Sahih-i Müslim*'de, Hz. Muhammed'in muhâkale, muhâbere, müzâbene ve hurmaların sararmadan, kızarmadan veya yenilebilir olgunluğa gelmeden satışını yasakladığı belirtilmektedir. Buna göre muhâkale, tarlanın muayyen bir miktar mahsul karşılığında "satılmasıdır". Bir rivayette, Zeyd şöyle demiştir: "'Atâ b. Rebâh'a Câbir b. Abdullah'ın bu hadisi Resûlullah'tan rivayet ettiğini duydun mu? diye sordum. O da evet, dedi.'"72 Câbir, bu hadisteki muhâkaleyi, tarlanın belirli bir miktar yiyecek mukabilinde satışı olarak açıklamıştır. Burada zikredilen tarlanın (الحقل) ise ekili arazi olduğunu ifade etmiştir.⁷³

Atâ b. Ebî Rebâh, Câbir'in bu hadisi Resûlullah'tan işittiğini ve bu durumun ise hadisi merfû' hükmüne çıkardığını belirtmiştir. Medine halkına göre gıda (الطعام), buğday anlamına gelir. Bu sebeple, baştaki buğdayın belirli bir miktar buğday karşılığında satışının yasaklanmasının nedeni, faizin bulunmasıdır. Ayrıca Câbir'den gelen başka bir rivayette, muhâkale şu şekilde belirtilmiştir: "Muhâkale, henüz hasat edilmemiş mahsulün benzer şekildeki daneler karşılığında ölçülerek satılmasıdır."⁷⁴ Öyleyse muhâkale, arazinin kiraya verilmesi olmayıp baştaki buğdayın ölçülerek buğday karşılığında satılmasıdır. Bu işlem ise ribâ içerdiği için yasaklanmıştır.

İkincisi, onlar, toprakta yetişen ürün karşılığında arazinin kiraya verilmesinin yasaklanmasının gerekçesini, faiz unsurunun bulunmasına bağlamışlardır. Çünkü arazi, yiyecek elde etmek için kiralanır, bu sebeple arazinden çıkan mahsul de yiyecek hükmünü alır. Bu durum ise yiyeceğin topraktan çıkan yiyecek karşılığında satılması gibidir. Yiyeceğin yiyecek karşılığında satışı ise yasaktır. Fakat onların bu değerlendirmesi, oldukça zayıf bir yoruma dayanır. Oysaki burada yapılan akitlerde, yiyeceklerin vadeli (nesie) olarak alım-satımı değil, toprağın menfaati kiralananmaktadır. Örneğin bir kişi arazisini bir yıl süreyle kiraya vermiş ancak arazide ekim yapılmamışsa, bu durumda menfaatin elde edilmiş olduğu hükmüne girer ve arazi sahibine kira bedelinin ödenmesini gerekli kılar. Zira akit, yiyeceğin yiyeceklerle satışına değil, toprağın kullanıma ilişkindir. Bu durum, önceki açıklamanın zayıf olduğunu göstermektedir.

Mâlikîlerin meşhur görüşüne göre topraktan çıkan ürünün cinsinden arazinin kiralananmasının yasaklanmasının illeti, bu tür bir sözleşmede garar (belirsizlik) bulunmasıdır. Çünkü toprak, belirlenen kira bedelinden daha az ya da daha fazla, hatta hiç ürün vermeyebilir. Ancak bu gerekçe de önceki gerekçeyle mukayese edildiğinde eleştiriye açık olduğu anlaşılmaktadır. Bu yasak, dikkatli bir şekilde incelendiğinde, bunun belirli bir müddet için yiyeceğin yiyeceklerle takas edilmesi olduğu anlaşılabacaktır. Nitekim buradaki yasaklamanın garar gerekçesiyle değil, ribâ gerekçesiyle olduğu görülecektir. Dolayısıyla topraktan çıkan mahsul, kira bedeline denk olsa dahi bu tür bir kiralama sözleşmesi yasaklanmıştır. Fakat muhâkale örneği üzerinden de bu gerekçe beyan edilebilir. Muhâkale, baştaki tohumun buğday karşılığında satılmasıdır. Çünkü bu tür bir uygulamada takas edilecek aynı cins ürünlerin tam ve eşit olması gerekir. Ancak topraktan çıkan ürünün miktarı net olarak bilinmeyeceğinden eşitlik sağlanamaz ve bu sebeple yasaklanır.

Onlara göre peynir, bal, süt gibi toprağın üretmediği yiyecekler karşılığında arazi kiralananmasının yasaklama illeti, faiz riskinin bulunmasıdır. Aynı şekilde, topraktan pamuk ve keten gibi yiyecek olmayan ürünlerde de benzer yasak uygulanmaktadır. Bu tür ürünler, toprakta yetişen buğday gibi yiyeceklerle aynı kabul edilmiş ve arazinin bunlara karşılık kiralananmasının caiz olmadığı belirtilmiştir.⁷⁵

⁷² Müslim, *Şahîh-i Müslim*, 1536.

⁷³ Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir Râzî, *Muhtârü's-Şîhâh*, ed. Muhammed Hâtır (Beyrut: Mektebetü'l-Lübân, 1995), 1/62.

⁷⁴ Müslim, *Şahîh-i Müslim*, 5/17, (No. 1536).

⁷⁵ Hasan, *Nazireyyetü'l-ucûr fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, 220.

2.3.2. Yahya b. Yahya, İbn Kinâne ve İbn Nâfi'nin Delillerinin Değerlendirilmesi

İbn Kinâne ve İbn Yahya, muhâkaleyi buğday karşılığında arazinin kiralaması olarak açıklayıp toprakta yetişen her şeyin buğdayın kapsamına girdiğini belirttiler. İbn Nâfi' muhâkalenin buğday ve kardeşleri (buğday cinsinden olanlar) olduğunu ifade etmiştir. Onun bu görüşü, Cabir b. Abdullah'ın merfû' olarak rivayet ettiği "*Muhâkale, baştaki tohumun buğday karşılığında satımıdır.*" hadisine muarızdır. Mâlikîlerin meşhur olan görüşüne verilen cevap, burada da aynı şekilde geçerlidir.

3. Topraktan Elde Edilen Mahsul Mukabilinde Arazinin Kiralanması

3.1. Cumhurun Görüşü

Ebu Hanife, Mâlikîlerin meşhur görüşü ve Şâfiîler'e göre topraktan elde edilen mahsul karşılığında arazi kiralamak caiz değildir. Buna örnek olarak mucirin müstecire, bu toprağı ondan çıkan ürünün yarısı veya üçte biri senin hakkın olacak şekilde sana kiraladım, dediği kiralama işlemlerinin caiz olmadığını belirttiler.⁷⁶

Caiz Olmadığını Belirten Fakihlerin Görüşlerinin Delilleri:

- Bu konuda Hz. Muhammed'in muhâbereyi nehy eden hadisini delil olarak kullandılar. Atâ, Câbir'in onlara şöyle açıkladığını söyledi: "... Muhâbere bir kişinin bir kişiye verdiği beyaz bir toprak olup o kişinin toprağı ekip onun mahsulünden kendi payını almasıdır."⁷⁷ Buradaki beyaz toprak, ekin ve ağaçların olmadığı, ekilmeyen, boş toprak anlamında kullanılmıştır. Buna göre kiralayan kişi toprak üzerinde harcama yapar ve elde ettiği mahsulden kendi payını alabilir.
- İbn Ömer'in şöyle dediği nakledilmiştir: "*Biz muhâberede bulunur ve bunda bir beis görmezdik. Ta ki Râfi' b. Hadic, Hz. Peygamber'in müzâraayı yasakladığını bize haber verince biz de Râfi'nin sözü üzerine bu işlemi bıraktık.*"⁷⁸
- Râfi' b. Hadic, Hz. Muhammed'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "*Kimin bir toprağı varsa onu eksin veya belli bir yiyecek, üçte bir ve dört bir oran karşılığında kiralama olmadan ekmesi için bir kardeşine versin.*"⁷⁹ Bununla arazinin topraktan çıkan ürünün üçte bir ve dörtte bir oranında kiralanmamasını ve yine topraktan çıkan belirli yiyecekler karşılığında kiralanmamasını istemiştir.
- Bu görüşü benimseyenlere göre Ma'kûl delil ise, arazinin, çıkan ürünün yarısı, üçte biri ve dörtte biri gibi paylar üzerinden kiraya verilmesi, meçhul hatta ma'dum bir bedel karşılığında kiraya vermek anlamına gelmektedir. Onlara göre, bu tür bir kiralama işlemi ise fıkıhta caiz değildir.⁸⁰

3.2. Hanbelîler ve İmameynin Görüşü

Ahmed b. Hanbel, Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'e göre topraktan çıkan ürün karşılığında arazi kiraya verilebilir. Ayrıca Hanefî mezhebinde fetvada bu görüş esas alınmıştır.⁸¹

Bu görüşte olanların delilleri:

- Buhârî'nin Ebû Ca'fer'den rivayet ettiği şu hadisle istidlalde bulundular: "*Medine'ye hicret eden her aile, topraklarını üçte bir ya da dörtte bir oranında ekerlerdi. ... Ebu Bekir'in ailesi, Ömer'in ailesi, Ali'nin ailesi ve İbn Sirîn de bu şekilde ziraat yaparlardı.*"⁸²

⁷⁶ İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddül-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6/582; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid* (B.y.: Dârü'l-fikr, ts.), 3/179; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/423.

⁷⁷ Müslim, *Şahîh-i Müslim*, "Kitâbü'l-Buyû", 1536.

⁷⁸ Müslim, *Şahîh-i Müslim*, "Kitâbü'l-Buyû", 1536.

⁷⁹ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, "Müzâraa", (No. 11714), 6/216.

⁸⁰ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Kâsânî, *Bedâ'i'ü's-şanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'* (B.y.: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2003), 6/177.

⁸¹ Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedî*, 2/332; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/555.

⁸² Buhârî, *el-Câmi'u's-şahîh*, "el-Müzâraat bi's-Şatri", 2/820.

b. İbn Ömer'den rivayet edilen bir hadise göre o şöyle demiştir: *"Resûlullah Hayber halkıyla, çıkan meyve veya ziraî ürünlerin yarısı karşılığında anlaşma yaptı."*⁸³

c. Hattâbî ise bu konuda, amelî icmâ olduğunu şöyle ifade etmiştir: *"Müzâraa, doğudan batıya kadar tüm İslâm beldelerinde uygulanagelmıştır. Müslümanların yaşadığı hiçbir belde veya bölgede, bunun batıl olduğunu söyleyenleri ne duydum ne de işittim."*⁸⁴

d. Mudarebeye kıyasla: Mudarebede olduğu gibi, çıkan ürünün bir kısmı mukabilinde toprak sahibinin, ekmesi için toprağını başka birine vermesi, mudarebeye benzer bir durumdur. Bu ise icmâ ile caiz kabul edilmiştir. Dolayısıyla müzâraa da aynı şekilde olmalıdır.⁸⁵

3.3. Fakihlerin Bu Konudaki Tartışmaları ve Birbirlerine Cevapları

Cumhur, Resûlullah'ın Hayberlilerle müzâraa yaptığı izlenimi veren hadislerle şöyle yanıt vermiştir: Bu uygulama harâc-ı mukâseme idi. Harâc-ı mukâseme ise çıkan ürünün üçte bir veya dörtte bir gibi oranlarla paylaşımın şart koşulduğu yaygın bir uygulamadır. Bu uygulama, Hayber halkına bir lütuf ve ihsan olarak yapılmış olup caizdir. Bundan dolayı, bu işlemde, müzâraaya delil teşkil edecek bir durum bulunmamaktadır.⁸⁶ Zira cumhura göre harâc-ı mukâsemede taraflar devlet ve gayr-i müslim halktır. Devlet başkanı kamu malını bu şekilde kullanabilir. Ancak onlara göre müzâraa, bu işleme benzememektedir.

Buna karşılık, birazdan yer vereceğimiz İbn Abbâs, Râfî' b. Hadîc ve Zeyd b. Sâbit'in hadisleri örneğinde olduğu gibi topraktan çıkan ürünün bir kısmı karşılığında müzâraa işleminin caiz olduğunu açıklayan başka hadisler de bulunmaktadır. Eğer önceki hadislerden delil getirmek mümkün olmazsa, bu hadislerle istidlalde bulunmak da mümkündür. Aynı şekilde, sahabenin müzâraa ile amel etmeye devam etmesi de müzâraanın caiz olduğuna delildir.

İbn Ömer'in hadisi ise şu iki açıdan cevaplanabilir:

a. İbn Ömer, Râfî'nin hadisini delil kabul ederek bundan hareketle müzâraanın haram olduğunu belirtmemiştir. Ancak İbn Ömer'in takva ve zühd tarafı öne çıktığından, Râfî'nin hadisi ona ulaşınca, müzâraa konusunda onun bilmediği bir hadisin Resûlullah'tan rivayet edilmiş olabileceğinden endişelenerek ihtiyata binaen bu uygulamayı terk etmiştir.

b. Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde açıkça beyan edildiği üzere, İbn Ömer bunu yalnızca kendisi için terk etmiş ve insanlara bunu yasaklamamıştır.⁸⁷

Bu konuda delil olarak ileri sürülen hadisleri, Hanbelîler ile onlarla aynı görüşe sahip olan fakihler şöyle yorumlamıştır: Bu meşhur uygulama, Resûlullah'ın vefatına kadar devam etmiş ve ardından Hulefâ-i Râşidîn ve sahabe tarafından da sürdürülmüştür. Ayrıca bu uygulamanın nesh edilmesi caiz değildir. Zira nesih, Resûlullah ancak hayatta iken mümkün olabilir. Fakat O'nun vefatından sonra nesih caiz değildir. Kaldı ki Resûlullah bunu nesh etmiş olsaydı, onun vefatında sonra sahabenin bu uygulamayı devam ettirmesi nasıl açıklanabilirdi? Ayrıca, neshin olduğunu belirten râvi kimdir ve niçin bu konuda herhangi bir rivayet nakledilmemiştir? gibi soruların cevabının verilemediğini ifade etmişlerdir. Hanbelîlerin görüşünü benimseyenlere göre Râfî' b. Hadîc'in naklettiği hadis ise çeşitli açılardan şöyle yanıtlanabilir:

a. Râfî' b. Hadîc, müzâraanın nehyini, üzerinde ittifak edilen bir nehiy olarak açıklamıştır.

⁸³ Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, "Kitâbü'l-hars ve'l müzâraa", 2/820, (No. 2338).

⁸⁴ Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, 5/54.

⁸⁵ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 8/189.

⁸⁶ Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedî*, 4/54; Fahrüddîn Osman b. Ali Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzu'd-Dekâik* (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-İslâmî, 1313), 5/278.

⁸⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâşiyetü İbnü'l-Kayyim 'alâ Süneni Ebî Dâvud* (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1995), 9/185.

Bu hususta şunu demiştir: “*Ensar arasında tarımı en çok yapan grup bizdik. Toprakların ‘şu kısmı’ bizim ‘bu kısmı’ onların olacak şekilde kiraya verirdik. Bazen toprağın bir parçası iyi mahsul verirken diğer parçası vermezdi. İşte, Resûlullah, bu tarz bir kiralama işlemini bize yasakladı. Ancak gümüş mukabilinde kiralamayı yasaklamadı.*”⁸⁸ Hanzala b. Kays el-Ensârî’nin, Râfi’ b. Hadîc’e altın ve gümüş karşılığında arazi kiralama akdinin hükmünü sorduğu başka bir hadiste ise Râfi’ şöyle cevap vermiştir:

“*Bunda bir sakınca bulunmamaktadır. Zira Resûlullah devrinde insanlar, nehirlerin yakınlarındaki sulak alanları ve su kanalları⁸⁹ ile sulanan yerleri kiraya verirlerdi. Ancak arazinin bir bölümünün mahsulü bol olurken diğer bölümünde ise aynı verim olmayabilirdi. Ve insanların yaptığı kira yöntemi yalnızca buydu. Bu sebeple bunu yapmaktan nehy edildik. Fakat bedelin belirli ve kesin olduğu durumda yapılan kira akdinde bir sakınca bulunmamaktadır.*”⁹⁰

Buradan nehyin sebebinin üçte bir veya dörtte bir gibi oranlara bağlanmasının olmadığı anlaşılmaktadır. Bu konudaki nehiy, kira bedeli olarak tayin edilen mahsulün arazinin belirli bir bölgesine bağlanmasıdır. Bu tarz bir arazi kiralama şeklinde “*bize şu taraf, size şu taraf*” denilmekte ve bu durumda belirsizlik oluşmaktaydı. Zira arazinin bir kısmı verimli iken diğer kısmında aynı verim görülmeyebilirdi.

b. Cevaz görüşünü benimseyenler, Râfi’ b. Hadîc’in rivayet ettiği hadislerin muzdarib olduğunu belirttiler.

Onlara göre bu hadisler, senet ve metin yönünden ciddi manada ihtilaflı olup pek çok farklı varyantlara sahiptirler. Bu hadisler münferid olarak gelmiş olsalar da yine de bu ihtilaflar sebebiyle onlarla amel etmekten kaçınmak gerekirdi. Bu durumda bu hadisler, Hayber hadisine tercih edilemez. Ahmed b. Hanbel ise bu konuda şunu belirtmektedir: “*Râfi’-nin hadisleri farklı farklıdır.*” Ayrıca, fakihlerin önde gelenlerinden İbn Abbâs ve Zeyd b. Sâbit, Râfi’-in rivayetini kabul etmemiştir. Zeyd: “*Bu konuyu, Râfi’-den daha iyi biliyorum*”, demiştir. Devamında “*Allah Râfi’yi affetsin, Allah’a and olsun ki bu hadisi ben ondan daha iyi biliyorum. Bu meselenin aslı, tartışan iki kişiye Resûlullah’ın, ‘Eğer bu haldeyseniz, araziye kiralamayın.’ demesidir. Râfi’ ise yalnızca ‘araziye kiralamayın’ kısmını işitmiştir.*”⁹¹ Aynı şekilde Amr b. Dinar’ın şöyle söylediği rivayet edilmiştir: “*Tâvûs’a muhâbereyi (müzâraa) terk etsen iyi olur; zira insanlar, Resûlullah’ın bunu yasakladığını iddia ediyorlar, dedim. Tâvûs bana şöyle dedi: ‘Ey Amr, ... Bu meselede, en bilgili olanı -Yani İbn Abbas- Resûlullah’ın bunu yasaklamadığını ve yalnızca herhangi bir karşılık beklemeden kardeşinize bağışlamanız, ondan belirli bir pay almanızdan daha hayırlıdır.’ dediğini bana haber verdi.*”⁹² Bunlara ilaveten, Râfi’, hadisleri kısmen amcalarından, kısmen işittiklerinden kısmen ise Zühayr’den nakletmiştir. Bu durumda neredeyse tevatür derecesine ulaşmış olan Hayber hadisi nasıl bırakılır da Râfi’-nin ihtilaflı hadisleri tercih edilir?

c. Bu durumda Râfi’-in hadisi kabul edilse dahi, bu iki rivayetten birinin nesh edilmesi gerekir.

Hayber hadisini nesh etmek mümkün olmadığına göre bu konuda iki rivayetin cem’ edilmesine gidilir. Bu bağlamda Râfi’-nin hadisi, “*bize arazinin şu bölgesi, size şu bölgesi*” şeklindeki kira akdine hamledilir. Hayber hadisi ise herhangi bir şartın bulunmadığı arazi kiralama uygulamalarına hamledilir.⁹³

⁸⁸ Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, “Müzâraa”, 2/970, (No. 2573); Müslim, *Şahîh-i Müslim*, 3/1183, (No. 1547).

⁸⁹ Ebü’l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Ali İbnü’l-Cevzî, *Ğarîbü’l-ğadîs*, ed. Abdü’l-Mu’tî Emin el-Kal’acî (Beyrut: Dârü’l-kutubî’l-ilmîyye, 1985), 2/350. İbnü’l-Cevzî, *Ğarîbü’l-ğadîs*, 2/350; Ebü’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esrûddîn Muhammed İbnü’l-Esir, *en-Nihâye fî ğarîbi’l-ğadîs ve’l-eser*, ed. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tenâhî (Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmîyye, 1979), 4/9.

⁹⁰ Müslim, *Şahîh-i Müslim*, “Buyû’”, 1547.

⁹¹ Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, “Kitâbü’l-Müzâraa”; Zeyla’î, *Tebyînü’l-hakâik şerhu Kenzu’d-Dekâik*, 4/180.

⁹² Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, 2/820.

⁹³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâşiyetü İbnü’l-Kayyim ‘alâ Süneni Ebî Dâvud*, 9/186.

Râfi‘in hadisine verilen cevapların bir benzeri Câbir‘in hadisine de verilebilir. Rivayetler arası cem‘ ise mümkün olduğu kadarıyla yapılır. Dahası, bunu müzâraaya hamledersek, Hayber hadisleri ile nesh edilmiş olurdu. Bu durum, Zeyd‘in sözü içinde aynı şekildedir.⁹⁴

Buna Şâfiîler şu şekilde cevap verebilir: Sizin delil olarak sunduğunuz hadisler, içlerinde hurma ağaçlarının bulunduğu arazilere hamledilebilir; müzâraanın yasak olduğunu bildiren hadisler ise ağaçsız ve boş arazilere ilişkindir. Onlar ise Şâfiîlerin bu görüşüne şu şekilde karşılık vermişlerdir: Kırk bin vesk tahılın elde edildiği Hayber, geniş ve büyük bir bölgedir. Böyle bir bölgede boş ve ağaçsız arazilerin bulunmadığını kabul etmek uzak bir ihtimaldir. Ayrıca Hz. Peygamber‘in Hayberlilerle bazı tarım arazileri için anlaşma yapıp diğer arazileri buna dâhil etmediği de ileri sürülemez. Nitekim hadisin râvileri de bu konuda ayrıntı vermeden meseleyi umum ifadelerle aktarmışlardır. Onlara göre, Şâfiîlerin istidlalde bulundukları teville dair herhangi bir delil bulunmamaktadır. Buna karşılık, kendi görüşlerini sahih rivayetlerle desteklediklerini, râvinin de bunu bu şekilde açıkladığını belirterek, bu görüşün daha evlâ olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca, Şâfiîlerin bu görüşü, iki hadiste geçen mutlak ifadeleri takyit etmektedir. Kendileri ise bir hadisi diğerine hamlederek hadisleri cem‘ ettiklerini dile getirmişlerdir. Cevaz görüşünü benimseyenlere göre, Resûlullah‘ın sünnetini en iyi anlayan ve bilen Hulefâ-i Râşidîn ile sahabe onların görüşüne uygun şekilde amel etmiştir. Nitekim Ebû Ca‘fer et-Tahâvî, Hulefâ-i Râşidîn ve Medine ehlinin tamamının bu uygulamaya devam ettiğini nakletmiştir. Müzâraa uygulamasının mudârebe akdine kıyaslanması da onun cevazına delil olarak gösterilmiştir. Zira hem müzâraa hem de mudârebe akdi sermaye-emek ortaklığına dayanmaktadır. Bu iki akitte de ihtiyaç ilkesi ortak noktadır. Arazi veya sermaye sahibi bunları işletmeye ehil olmayabilir veya gücü yetmeyebilir. Diğer yünden ise emeğini ortaya koyan kişinin de sermayesi veya toprağı olmayabilir. Böylelikle her iki taraf sahibi olduklarını ortaya koyarak bir ortaklık kurabilirler.⁹⁵ Bu bağlamda Nevevî, Hanbelîlerin görüşlerini sıraladıktan sonra, İbn Süreyc, İbn Huzeyme ve Hattâbî gibi tahkik ehli âlimlerin de en güçlü ve tercihe şayan olan bu görüşü benimsediklerini ifade etmiştir.⁹⁶

SONUÇ

Geçmişten günümüze dinen meşru kabul edilen arazi kiralama uygulamalarının, Hz. Muhammed döneminden itibaren icra edildiği ve bu hususta farklı hadis rivayetlerinin bulunduğu dikkate alındığında, konunun fikhî açıdan derinlemesine incelenmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Hadislerin birbirinden farklı olması fakihler arasında tartışmalara sebebiyet verse de arazi kiralama uygulamaları sahabe, tâbiîn ve sonraki dönemlerde de yapılmıştır. Bu tartışmalar, çoğunlukla arazinin hangi bedeller karşılığında kiraya verilebileceğine yöneliktir. Buna göre fakihler, arazinin para cinsi bedeller karşılığında kiraya verilmesini ittifakla kabul etmiş; ancak urûz (ticarete konu olan her türlü mal ve eşya) karşılığında ya da topraktan elde edilen mahsul karşılığında kiraya verilmesi hususlarında ise ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaf, konuya dair farklı hadislerin bulunmasından kaynaklanmıştır; Mâlikî fakihler ise bu işlemlerde garar ve faiz bulunduğu gerekçesiyle ihtilaf etmişlerdir.

Urûz karşılığında arazi kiralama işlemleri tartışmalarında, Mâlikîlerin mezhep içi görüş ayrılıkları ile cumhurun görüşleri bulunmaktadır. Cumhur ve Mâlikîler, yiyecekler hariç urûzun her çeşidiyle arazi kiralamanın caiz olduğu konusunda aynı görüşü benimserler. Cumhur, arazi kiralama işleminde bedel olarak belirlenen yiyeceğin belli (muayyen) olmasını, işlemin caiz olmasında yeterli görürken; Mâlikîler ise topraktan çıkan mahsul ve diğer yiyecekler karşılığında arazi kiralamayı caiz görmezler. Çünkü Mâlikîlere göre bu tür işlemlerde ribâ bulunmaktadır. Zira onlara göre ticari işleme konu olan gıda ürünleri arasında cins birliği bulunursa ve bu gıda ürünleri depolanıp saklanabilme özelliğine sahipse bunların mübadelesinde ribâ

⁹⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/555.

⁹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/556.

⁹⁶ Nevevî, *Sahîhi Müslîm bişerhi‘n-Nevevî*, 10/198.

cereyan eder. Ayrıca bu hususta onlar, Râfi' b. Hadîc'in rivayet ettiği, belirli yiyecekler karşılığında toprağın kiraya verilemeyeceğini bildiren hadisi delil olarak kullanırlar. Aslında cumhur ile Mâlikîler arasındaki görüş ayrılıklarının temelinde bu hadis bulunmaktadır. Müzâraanın yasak olduğunu içeren bu hadise karşı cumhur pek çok farklı hadisi delil olarak kullanır. Ayrıca cumhura göre sahabilerin müzâraa yapmaları, savundukları görüş için en büyük delildir. Nitekim Râfi'nin rivayetinin hicretten sonra fakir olan muhacirlere merhamet edilmesine yönelik olduğu belirtilmiştir. İbn Abbâs ve Zeyd b. Sâbit'ten gelen rivayetleri delil olarak kullanan kimselere göre cumhurun görüşü daha güçlüdür. Çünkü Mâlikîlerin istidlalde bulundukları deliller zahir olmayıp müevveldir. Cumhurun delilleri ise "والله لنكرينها كراء الإبل" örneğinde olduğu gibi bu konuda nass mesabesindedir. Bu açıdan toprağın urûz karşılığında kiralanması şâriin naslarına muvâfık, câiz ve meşrû olduğu anlaşılmaktadır. Mâlikîlerin bu konuda görüşlerinin farklılaşmasının sebebi bu işlemlerde garar ve ribâ endişesinden dolayıdır. Bu açıdan konu hakkındaki rivayet edilen tüm hadislerle amel etmek gerekir. Çünkü kelamın i'mâli, ihmalinden evlâdır.

Topraktan elde edilen ürün karşılığında arazinin kiraya verilmesi konusunda da cumhur (Ebû Hanife, Şâfiîler ve Mâlikîler) ve Hanbelîler ile Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'in savunduğu görüş öne çıkmaktadır. Cumhura göre topraktan elde edilen ürün karşılığında arazinin kiraya verilmesi caiz değilken Hanbelîlerin savunduğu görüşe göre ise caizdir. Bu konuda fakihlerin; görüşleri, delilleri ve konu hakkında nihai değerlendirmeleri aktarıldıktan sonra Hanbelîler ile onlara katılanların görüşünü daha isabetli görmek mümkündür. Zira onlar, bu konuda gelen bütün nassları kullanıp hiçbirini ihmal etmediler. Onlar, topraktan elde edilen ürünün bir kısmı karşılığında yapılan müzâraa sözleşmesini yasaklayan hadisleri ise arazinin belirli bir alanını kendisi için şart koşan kişilere yönelik olduğu şeklinde yorumladılar. Cevaz veren görüşü ise tahsis yapmadan taraflar arasında yaygın olan uygulamalara hamlettiler. Ayrıca Hanbelîlere göre Hz. Muhammed vefatına kadar bu şekilde amel etmiştir. Ardından sahabe, tâbiîn ve onlardan sonra günümüze kadar bu uygulama devam etmiştir. En doğrusu da bu uygulamayı devam ettirmektir.

Kaynakça/References

- Âbî, Sâlih Abdüssemi' el-Ezherî. Cevâhirü'l-İklîl Şerhu Muhtasari Seydî Halîl. B.y.: Mektebetü'l-Asriyye, 1. Basım, 2000.
- Akdeniz, Aslıhan. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin Kira Hükümlerinin Nizamiye Mahkemelerinde Uygulanması. Ankara: Adalet Yayınevi, 2022.
- Altun, Muhammed Latif. İslam Hukukunda Kira (İcare) Sözleşmesi. Ankara: Sonçağ Akademi, 2022.
- Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüçîbî. el-Müntekâ şerhu el-Muvaţta' İmâm Mâlik. Kahire: Mektebetü's-Saade, 1332.
- Bardakoğlu, Ali. "İcâre". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 21/379-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bardakoğlu, Ali. İslam Hukukunda ve Modern Hukukta İcare Akdi Özellikle Personel İstihdamı. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, PhD Thesis, 1982.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. el-Câmi' u's-şâhih. ed. Mustafa Dîb. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. Keşşâfü'l-kınâ' 'an (metn)i'l-İknâ'. ed. Hilal Musaylihî - Mustafa Hilal. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1402.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. Süneni'd-Dârekutnî. ed. Seyyid Abdullah Haşim Yemânî el-Medenî. Beyrut: Dâru'l-Mârif, 1966.
- Dimyâtî, Ebu Bekir b. Seyyid Muhammed. İ'ânetü't-tâlibin 'alâ halli elfâzi Fethi'l-Mu'in. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. Sünen-i Ebî Dâvûd. ed. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. B.y.: Dâru'l-fikr, ts.
- Erdoğan, Mehmet. Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Ensar Yayınları, 5. Basım, 2015.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî. Tehzîbu'l-Luğa. ed. Muhammed Avad Mur'ib. Beyrut: Dâr İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2001.
- Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Alî. el-Mişbâhu'l-münîr fî ğarîbi's-Şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Hacak, Hasan. "Urûz". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/181-183. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Hasan, Ahmed. Nazireyyetü'l-ucûr fî'l-fıkhî'l-İslâmî. Dimaşk: Dimaşk Üniversitesi, Şeriat Fakültesi, 2000.
- Hattâbî, Ebû Süleyman. Me'âlimü's-sünen. ed. Muhammed Hâmid el-Fıkkî. B.y.: Dâru'l-mârif, ts.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. el-İstizkârü'l-câmi' li-mezâhibi fuğahâ'i'l-emşâr ve 'ulemâ'i'l-aqtâr fîmâ tezâmmenehü'l-Muvaţta' min me'âni'r-re'y ve'l-âsâr. B.y.: Dâru Kuteybe, 1993.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. Hâşiyetü Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr. Beyrut: Dâru'l-fikr, 2000.
- İbn Arafe, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî. Hâşiyetu'd-Desûkî 'ale's-şerhi'l-kebîr. B.y.: Dâru'l-fikr, ts.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Zekariyyâ el-Ğazvî er-Râzî. Hilyetü'l-fuğahâ'. thk. 'Abdullâh b. 'Abdülmuhsin et-Turkî. Beyrut: eş-Şeriketü'l-Muttahide li't-Tevzî', 1403/1983.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. Hâşiyetü İbnü'l-Kayyim 'alâ Süneni Ebî Dâvud. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1995.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. el-Muğnî. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1405.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. Sünenü İbn Mâce. ed. Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrut: Dârü'l-fikr, ts.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed. el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâik. Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid. B.y.: Dârü'l-fikr, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Ali. Ğarîbü'l-ḥadîs. ed. Abdü'l-Mu'tî Emin el-Kal'acî. Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmiyye, 1985.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed. en-Nihâye fî ğarîbi'l-ḥadîs ve'l-eser. ed. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tenâhî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
- İlîş, Muhammed. Mineḥu'l-celîl 'alâ Muḥtaşarı Ḥalîl. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1989.
- İmâm Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes. el-Muvaṭṭa'. ed. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Mısır: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik. el-Müdevennetü'l-kübrâ. Beyrut: Dâru sadr, ts.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. Bedâ'i'ü's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'. B.y.: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 2003.
- Kayapınar, Hüseyin. "Müzâraa". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 32/234-236. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kinânî, Ahmed b. Bekr b. İsmail. Misbahü'z-Zücâce fî zevânidi İbn Mâce. ed. Muhammed el-Müntakî el-Kişnâvî. Beyrut: Dârü'l-Arabiyye, 1403.
- Komisyon. el-Mu'cemü'l-Vasît. Kahire: Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, 1972.
- Kurtubî, Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer. el-Müfhim limâ eşkele min Telḥîşi kitâbi Müslim. ed. Muhyiddin Dîb Müstû, others. Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyîb, 1996.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. el-Ḥavî'l-kebîr. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1994.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb. el-Ḥavî'l-kebîr fî fıkhi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1999.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Fergânî. el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedî. B.y.: Dâru Neşr, ts.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Fergânî. el-Hidâye fî Şerhi Bedâyetil-Mübtedî. thk. Talâl Yusuf. Beyrut: Dâr İhyâü't-Turâs'l-Arabî, 1425/2004..
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. Şaḥîḥ-i Müslim. ed. Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1997.
- Müttakî el-Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kâdîhân. Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-aqvâl ve'l-ef'âl. ed. Mahmûd Ömer ed-Dimyâtî. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1998.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. es-Sünenü'l-kübrâ. ed. Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî - Seyyid Kesrevî Hasan. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1. Basım, 1991.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeref. el-Mecmû' Şerḥu'l-Muhezzeb. ed. Heyet. Kahire: İdâretü't-Tibâati'l-Menûriyye, Matbaatü't-Tadâmuni'l-Ühvî, 1925.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. Ravzatü't-ṭâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn. B.y.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1985.

- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. Sahîhi Müslîm bişerhi'n-Nevevî. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1972.
- Nîsâbûrî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir. el-İcmâ'. ed. Fuâd Abdûlmun'im Ahmed. İskenderiye: Dâru'd-davet, 1402.
- Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir. Muhtârü's-Şihâh. ed. Muhammed Hâtır. Beyrut: Mektebetü'l-Lübnân, 1995.
- San'ânî, Ebû Bekr b. Nâfi' Abdürrezzâk b. Hemmâm. el-Muşannef fi'l-hadîs. ed. Habîbürrahman el-A'zamî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1982.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. el-Mebsût. tsh. Cem' min efâdılı'l-ulemâ. Beyrut: Dârü'l-ma'rife, ts.
- Şafak, Ali. İslam Arâzi Hukuku ve Tatbikatı (İlk Devirler). İstanbul: Doyuran Matbaası, 1977.
- Şenel, Abdulkadir. "Râfi' b. Hadîc". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 34/391-392. İstanbul: TDV yayınları, 2007.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed. Neylû'l-evtâr min ehadîsi seyyidi'l-ahyâr şerhu Münteka'l-aḥbâr. B.y.: Dârü'l-Kelimi't-Tayyîb, 1. Basım, 1999.
- Tirmizî, Muhammed b. Ebu İsâ. Süneni't-Tirmizî. ed. Ahmed Muhammed Şâkir, others. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Zeyla'î, Fahrüddîn Osman b. Ali. Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzu'd-Dekâik. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmî, 1313.
- Zürkânî, Muhammed b. Abdülbaki. Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muvatta'î'l-İmâm Mâlik. B.y.: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1997.